



Victoria Clarke

A kívülállástól az anyaságon át a család újratерemtéséig: a leszbikus szülőség konstrukciói a pszichológiai szakirodalomban – 1886–2006*

A feministák, különösen a leszbikus feministák központi szerepet játszottak a leszbikus anyákról szóló társadalmi-kulturális vitákban. Az 1970-es és 1980-as években például, amikor a leszbikus szülőség először vált láthatóvá a szélesebb társadalomban, a leszbikus feministák tiltakoztak a leszbikus anyaságról szóló első negatív médiabeszámolóik ellen (Allen & Harne, 1988; Stephens, 1982), és együtt dolgoztak a leszbikus anyákról szóló legkorábbi kutatásokat végző pszichológusokkal (Hanscombe & Forster, 1981). Segítették a volt férjükkel szembeni gyermekelhelyezési perekben érintett leszbikus anyákat, támogató- és akciósportokat alakítottak (Rights of Women Lesbian Custody Group [ROWLCG], 1986). Megírták és ünnepelték a leszbikus anyaságban rejlő radikális lehetőségeket (Pollack & Vaughn, 1987), és kritizálták a leszbikus családokról szóló, alakuló pszichológiai szakirodalom korlátait (Pollack, 1987; ROWLCG, 1986). A leszbikus anyaságról ma már jelentős szakirodalom áll rendelkezésre számos területen, például a pszichológia, a szociológia, a jog, a szociálpolitika, az oktatás és az ápolás területén. A leszbikus anyákról szóló pszichológiai kutatások egészen a közelmúltig teljesen immunisak maradtak a feminista aggályokkal szemben; a pszichológián kívüli, leszbikus anyákról szóló kutatások többsége azonban erős feminista befolyást mutat. Ugyanakkor az anyasággal kapcsolatos feminista kutatások többsége továbbra is egy általános heteroszexuális nőt feltételez, és a leszbikus anyák ritkán töltenek be akár csak jelképes szerepet is az anyaságról szóló feminista írásokban (lásd Clarke, 2005). Ez a cikk a feminista kutatásokat és a leszbikus anyákról szóló pszichológiai kutatásokat ötvözi oly módon, hogy a leszbikus anyaságról szóló pszichológiai szakirodalom feminista kritikai pszichológiai olvasatát kínálja.

A leszbikus szülőkkel kapcsolatos pszichológiai szakirodalom eredményeit és implikációit széles körben tárgyalják. A szakirodalomról számtalan áttekintés született:

* Eredeti megjelenés: Victoria Clarke: From outsiders to motherhood to reinventing the family: Constructions of lesbian parenting in the psychological literature — 1886–2006. *Women's Studies International Forum*, 2008, 31: 118-128.

a legtöbb (beleértve a szakmai testületek, például az Amerikai Pszichológiai Társaság (2005) által készített áttekintéseket is) olyan következtetéseket von le, amelyek a liberális egyenlőségi perspektívát tükrözik (pl. Golombok & Tasker, 1994; Patterson, 1992).¹ A szerzők azt hangsúlyozzák, hogy a leszbikus családok „ugyanolyanok”, mint a heteroszexuális családok, és az áttekintések jellemzően a leszbikus szülőségről szóló „mítoszokat” (Pihama, 1998, 200.) és „tévhitet” (Victor & Fish, 1995, 467.) állítják szembe a pszichológiai kutatások eredményeivel – a „tényekkel”. A leszbikus és meleg tudósok a szakirodalmi áttekintéseket arra használják, hogy növeljék a tudatosságot a szakemberek körében a jog, a mentálhigiéné, az oktatás, az ápolás, a szociális munka és a szociálpolitika területein. Egyes kutatók népszerű könyvekben is publikáltak szakirodalmi áttekintéseket, hogy segítsék a leszbikus anyákat az igazságos és egyenlő bánásmódot folytatott küzdelmükben (pl. Golombok & Tasker, 1997).

A közelmúltban a feminista és feminista ihletésű posztpozitivisták kutatók (beleértve a társadalmi konstruktivizmus, a posztstrukturalizmus, az etnometodológia és a queer-elmélet által érintett tudósokat) más megközelítéssel kezdték olvasni a leszbikus szülőség pszichológiai szakirodalmát, és jelen cikk ez utóbbi olvasási hagyományhoz járul hozzá. A liberális egyenlőségi kritikákkal ellentétben ezek a szerzők nem állítják, hogy a szakirodalom igazságát képviselik (de lásd Hicks, 2003, 2005),² inkább elismerik, hogy a tudományos bizonyítékok mindig többféle értelmezésre nyitottak, amelyek végső soron erkölcsi vagy politikai agendákhoz kapcsolódnak (Clarke, 2000). Ezek a szerzők azt vizsgálták, hogy a szakirodalom milyen módon konstruál olyan társadalmi „tárgyakat”, mint a leszbikus szülő, a másság, a gyermeki fejlődés és a nemek (pl. Alldred, 1996; Clarke, 2002a,b; Hicks, 2005; Malone & Cleary, 2002), hogyan hivatkoznak rá a leszbikus és meleg szülőségről szóló szélesebb körű vitákban (pl. Alldred, 1996; Clarke, 2000; Riggs, 2005), valamint azokat a diskurzusokat és retorikai stratégiákat, amelyek a szakirodalom egyéb értelmezéseit alakítják (Clarke, 2000; Hicks, 2003).

A szakirodalom kritikai olvasatai a leszbikus (és meleg) szülőséggel kapcsolatos kutatásokra koncentrálnak az elmúlt évtizedekből. Ez a cikk azoknak a történeti gyakorlatoknak az elemzésével járul hozzá ehhez a gyarapodó irodalomhoz, amelyek a pszichológiai kutatásokban létrehozták a leszbikus szülőség kortárs konstrukcióit. A cél nem egyszerűen a leszbikus szülői szerep társadalmi és politikai történetének dokumentálása,³ hanem a „leszbikus szülő” kategória pszichológián belüli

¹ Néhány, konzervatív keresztény szerzők által készített áttekintés a szakirodalom meglehetősen eltérő értékelését adja (pl. Belcastro, Gramlich, Nicholson, & Wilson, 1993; Cameron, 1999; Cameron, Cameron, & Landess, 1996; Morgan, 2002; Wardle, 1997). Ezek a szerzők azzal érvelnek, hogy a szakirodalom azt „közvélekedést” támasztja alá, hogy a leszbikus szülőség káros a gyermekekre nézve, és hogy a leszbikus családokban élő gyerekek nagyobb valószínűséggel válnak lesbikussá vagy meleggé. Egy sokat idézett, 21 kapcsolódó tanulmány metaelemzését nyújtó cikk (Stacey & Biblarz, 2001) szintén azt a következtetést támasztja alá, hogy a leszbikus családokban nevelkedő gyerekek nagyobb valószínűséggel lesznek lesbikusok vagy melegek, de ezt leszbikus-affirmatív nézőpontból teszi. Az áttekintés szerzői azzal érvelnek, hogy a leszbikus szülőséggel kapcsolatos pszichológiai kutatások többségét a szexualitással kapcsolatos defenzív, heteroszexista álláspont korlátozza.

² Bár Hicks a kutatás saját értelmezését kínálja, elismeri a „bizonyíték-játék” megerősítésének dilemmáját, amelynek során az értelmezések egy csoportját egy sor korrigáló ténnyel helyettesítik.

³ A tárgyalt szakirodalom nagy része Észak-Amerikában és az Egyesült Királyságban jelent meg, így a társadalmi és politikai kontextus az Egyesült Államokra és az Egyesült Királyságra korlátozódik.

fejlődésének és különféle konstrukcióinak a feltérképezése, amelyek a különböző történelmi korszakokban keringő diskurzusok hatásait mutatják. A cikk megvizsgálja, hogy a 20. század fordulója óta milyen típusú kérdéseket tettek fel a leszbikus szülőkkel kapcsolatban, és milyen feltételezések alapján keresték a válaszokat. A pszichológiai kutatás és a társadalmi-politikai kontextus közötti kapcsolatot vizsgálja, különösen azt, hogy a leszbikussággal, az anyasággal és a családdal kapcsolatos morális nézőpontok milyen módon befolyásolják a leszbikus szülőkkel kapcsolatos kutatásokat. Ez a cikk része a leszbikus és meleg szülőség társadalmi konstrukciója tágabb elemzésének (lásd Clarke, 2000, 2002a,b, 2001, 2006; Clarke & Kitzinger, 2004, 2005; Clarke, Kitzinger, & Potter, 2004), és hozzájárul az anyaság jelentéseivel foglalkozó feminista konstruktivista és diszkurzív munkák egyre növekvő köréhez (Breheny & Stephens, 2007; Elvin-Nowak & Thomsson, 2001; Woollett, Phoenix, & Lloyd, 1991). A cikk a feminista kritikai pszichológiai megközelítés értékét is demonstrálja.

Az elemzés a társadalmi konstruktivizmus kritikai realista változata (Willig, 1999) alapján készült, amely hangsúlyozza a széles körben elterjedt és tartós elnyomást, amely például a nemek és a szexualitás sajátos konstrukcióin alapul, valamint elismeri a tudás kulturálisan és történetileg meghatározott jellegét (Cromby & Nightingale, 1999). A tudást relatívnak, de nem önkényesnek tekinti (Parker, 1992), ami társadalmi folyamatok révén jön létre, melyek a hatalmi viszonyok termékei és ezekbe vannak beágyazódva. A hatalom mindig már eleve jelentős tényező a társadalmi konstrukciós folyamatokban (Cromby & Nightingale, 1999). A társadalmi konstruktivizmusnak ez a változata a diskurzus, a hatalom és a gyakorlat közötti kapcsolatokat is hangsúlyozza: a diskurzusok a hatalom működése révén korlátozzák és segítik elő a gyakorlatokat (Willig, 1999).

A szakirodalom felkutatása

A releváns szakirodalmat kezdetben elektronikus adatbázisokban és nyomtatott összefoglalókban találtuk meg, a következő keresőkifejezések kombinációjának felhasználásával: leszbikus, meleg, homoszexuális, azonos nemű, szülő, anya, család. Az így talált könyvek és cikkek hivatkozási listáit ellenőriztük a további releváns szakirodalom azonosítása érdekében. Ezenkívül a korai és a második-hullámos szexológusok és pszichoanalitikus pszichiáterek leszbikussággal/homoszexualitással kapcsolatos legfontosabb publikációiban is felkutattuk a leszbikusokra és a szülői szerepekre való utalásokat. A releváns szakirodalom keresése során a „pszichológiai” fogalmát tágan értelmeztük – beleértettük a pszichológiai és pszichiátriai folyóiratokban vagy könyvekben megjelent munkákat, a pszichológiához valamilyen módon kötődő szerzők által írt munkákat, valamint a pszichológiai szakirodalomra, elméletekre és fogalmakra támaszkodó munkákat is. Amennyire megállapítható volt, a leszbikusokról a szülői hivatással kapcsolatban először a korai szexológusok munkáiban tesznek említést. Ezért az ő munkájuk a kiindulópontja ennek a történetnek. Az elemzett időszak öt kutatási szakaszra vagy korszakra osztható,

amelyek megfeleltethetők a leszbikusok ötféle konstrukciójának a szülőség vonatkozásában:⁴

(I) A századforduló és a 20. század eleje: A korai szexológia és a maszkulin leszbikus

(II) A 20. század közepe: A pszichoanalitikus pszichiátria és az éretlen leszbikus

(III) Az 1970-es évek: Az affirmatív** korszak kezdete a leszbikus és meleg pszichológiában és az alkalmas leszbikus szülő

(IV) Az 1980-as évek: Gyámság, összehasonlítás és a jó/rossz leszbikus szülő

(V) Az 1990-es/2000-es évek: Az „új” leszbikus szülő újratemeri a családot

(I) A korai szexológia és a maszkulin leszbikus

A 20. század fordulóján és a századelőn a leszbikusok („invertáltak”) tudományos ábrázolása elsősorban szexológusok, például Havelock Ellis munkáiban jelent meg, aki azt állította, hogy „a szexuálisan invertált nő legfőbb jellemzője egy bizonyos fokú férfiaság” (1897/1901, 140). Havelock Ellis jelentős szexuál-reformer volt: Edward Carpenterrel közösen megalapította a Brit Szexuálpszichológiai Társaságot, és kiadta a hatkötetes *Studies in the Psychology of Sex* című tanulmánykötetet. Krafft-Ebing (1886/1965, 335), jeles német-osztrák pszichiáter, hasonlóan írt a leszbikusok „férfias lelkéről a női kebelben” *Psychopathia Sexualis* című klasszikus művében, amely a szexuális „deviánsokról” szóló esettanulmányok gyűjteménye.

Calhoun (1997, 141) szerint „a leszbikusok kulturális konstrukciója [...] kezdettől fogva egy olyan lénytípus konstrukciója volt, aki mindenekelőtt kívül áll a házasság, a család és az anyaság területén”. A homoszexuális viselkedésformákhoz sorolt leszbikusság szexológiai leírása a „vénlányos” feminizmushoz kapcsolódott (Faderman, 1980; Jeffreys, 1985). A „szexuálisan invertált” nem elsősorban a szexualitáson alapuló képződmény volt; ami megkülönböztette őt, az a nemiszerep-inverzió (Calhoun, 1997). Az invertáltak férfiasnak és terméketlennek konstruálása a századforduló nemi ideológiájához kapcsolódott, amely azt állította, hogy azok a nők, akik nem a nemüknek megfelelő, „férfias” szakmákban dolgoznak vagy „túl sok” tanulást vállalnak, meddőségre ítéltetnek, vagy képtelenek lesznek egészséges gyermekeket nemzeni. A férfias leszbikusok képét arra használták, hogy korlátozzák a nők viselkedését, és a patriarchális nemiszerep-normáknak való megfelelésre kényszerítsék őket.

Havelock Ellis és más korai szexológusok különbséget tettek a valódi invertáltak és a pseudo-homoszexuálisok, a „hamis utánszatok” között. A pseudo-

⁴ E korszakok szakirodalmának átfogó áttekintése meghaladja egyetlen cikk kereteit; ez a cikk a trendeket és mintákat tárgyalja, példaként használva a legfontosabb dokumentumokat. Azokat a tanulmányokat, amelyek egy adott mintázatot vagy irányzatot alkotnak, együtt tárgyaljuk, akkor is, ha némelyik kívül esik egy adott történelmi korszak határain.

** Az affirmatív pszichológia az LMBTQ emberek identitását elfogadó és társadalmi környezetükre, ebből eredő lehetséges problémáikra reflektáló segítői szemlélet. (A ford.)

homoszexuálisokat olyan nőként jellemezték, akiket egy valódi invertált elcsábított, és így eltávolodott a természetes heteroszexualitástól, amelyhez remélhetőleg visszatér (Jeffreys, 1985). Krafft-Ebing (1886, 347) leírta a pseudo-homoszexuális C. asszony esetét, aki „megismerkedett egy női urninggal⁵ [...], és megváltozott emberként tért haza”. Férje kénytelen volt nevelőnőt fogadni a gyerekekhez, mert az asszony „szenvédélyes szerelemmel lángolt a barátnője iránt, és semmi máshoz nem volt kedve” (1886, 347). A pseudo-homoszexuális nők Havelock Ellis szerint nem alkalmasak az anyaságra, és az anyaság „önellentmondás” a veleszületetten férfias és terméketlen valódi invertált számára (Ruehl, 1982, 35). Azzal, hogy az inverziót a heteroszexuális, szaporodást szolgáló szexhez mint modellhez kötötte, amelytől az eltért, Havelock Ellis a leszbikus kapcsolatokat terméketlen és alsóbbrendű utáztatoknak ábrázolta (Ruehl, 1982). A korai szexológusok munkásságában tehát egyértelműen elkülönült a leszbikusság és az anyaság.

Havelock Ellis egyike volt azon kevés korai szexológusnak, aki kifejezetten „az invertáltak gyermekeiről” írt (1901, 198). Bár Havelock Ellis liberálisnak számít (különösen a melegtörténelemről író férfiszerzők körében, Jeffreys, 1985), határozottan ellenezte, hogy az invertáltaknak gyerekeik legyenek. Egyik legfőbb aggálya a homoszexualitás nemzedékről nemzedékre történő átörökítése volt. Úgy vélte, „a szülőség nem ajánlott” (1901, 198) az invertáltak számára, „nem lehet elégedettséggel szemlélni az invertáltak gyermeknemzési vagy gyermekvállalási kilátásait. Kétségtelen, hogy gyakran a gyerekek elég jól működnek, de legtöbbször arról tesznek tanúbizonyságot, hogy egy neurotikus és hibás készlethez tartoznak” (Ellis, 1901, 198). A heteroszexualitást a 20. századforduló táján széleskörben előírták az inverzió gyógymódként, de Havelock Ellis „kevésbé rokonszenvezett azokkal, akik készek *mindenáron* »meggyógyítani« az invertáltat” (1901, 195, kiemelés tőlem, V.C.), hogy aztán megházasodjon és gyerekeket szüljön. Érvelése alátámasztására leírta egy egészséges invertált esetét, akinek „utódai katasztrofálisan fejlődtek: a legidősebb gyermek epilepsziás volt, majdnem imbecillis, erős homoszexuális impulzusokkal; a második és harmadik gyerek teljesen idióta volt; a legkisebb pedig csecsemőkorában meghalt görcsrohamban” (1901, 195)⁶.

(II) A pszichoanalitikus pszichiátria és az éretlen leszbikus

A 20. század közepén a homoszexualitásról szóló legjelentősebb munkákat pszichoanalitikusan képzett pszichiáterek írták (Kitzinger, 1987). Freud hatása a homoszexualitásról szóló pszichológiai beszámolókra jóval tovább tartott, mint kortársáé, Havelock Ellisé. Ebben az időszakban a leszbikussággal és a férfi homoszexualitással kapcsolatos pszichológiai és orvosi kutatások többsége a

⁵ Krafft-Ebing átvette (és adaptálta) Karl Heinrich Ulrichs német jogász és társadalomkutató terminológiáját. Ulrichs megalkotta az „*Urnig*” kifejezést a férfi homoszexuálisokra, az „*Urnigin*” kifejezést pedig a női homoszexuálisokra (pontosabban a férfias nőkre, akik más nőkre vágnak). Krafft-Ebing más korai szexológusokhoz hasonlóan a női urningokról, a női invertáltakról vagy a női homoszexuálisokról írt, és nem használt kifejezetten a nőkre vonatkozó terminológiát.

⁶ Havelock Ellis elismerte, hogy ez nem átlagos eset; azonban ez volt az egyetlen eset, amit bemutatót.

patológiai modellt támogatta. Sőt, 1952-től 1973-ig a „homoszexualitás” az Amerikai Pszichiátriai Társaság Diagnosztikai és Statisztikai Kézikönyvének (DSM) első és második kiadásában „szexuális devianciaként” szerepelt. Ezek a szerzők a leszbikusságnak mint infantilis szexualitásnak a pszichoanalitikus konstrukcióját támogatták, amelyet a gyermekvállalást és az anyaságot kísérő érettség elmaradása jellemez (Richardson, 1981). A terhességtől való félelmet a leszbikusság kialakulásának egyik fő mozgatórugójának tartották: Bieber (1969, 2641) szerint a női homoszexuálisok legfőbb „pszichológiai problémái közé tartozik [...] a gyermekvállalástól való félelem”. Ezeket a szerzőket a leszbikusságnak a családra gyakorolt romboló hatásai foglalkoztatták:

„A női homoszexualitásnak jelentős társadalmi és pszichológiai hatásai vannak. Súlyosan megbontja a családi egységet. Egy nyíltan homoszexuális anya gyermeke számos intenzív pszichológiai traumának van kitéve. A rendellenesség ténylegesen tönkretelheti a családi struktúrát, válást és nagyfokú boldogtalanságot okozhat” (Socarides, 1965, 467).

A korai szexológusokhoz hasonlóan ezek a pszichiáterek is azt a feltételezést hirdették, hogy a leszbikusok túlságosan férfiasak, és „elvesztegetik [...] az anyaiságukat” (Socarides, 1965, 468). Bieber (1969, 2641) azt állította, hogy fiatal lányként a leszbikusok „nem tanúsítanak gyermekvállalási vágyat, és nem mutatják a házasságra és anyaságra irányuló szokásos női törekvéseket”.

Az előző korszakhoz hasonlóan viták övezték a házasság és az anyaság népszerűsítését a leszbikusság gyógymódjaként (vagy ezek elfogadását a gyógyulás jeleként). Romm (1965) a terhességen és az anyaságon keresztüli kiteljesedést a leszbikusság sikeres kezelésének jeleként értékelte, míg Kenyon (1970, 202) óva intett attól, hogy „jószándékú, de naiv tanácsokat” osztogassanak a házasság és a gyermekvállalás felé, mert „a következmények katasztrofálisak lehetnek minden érintett számára” (lásd még Terry, 1999).

(III) Az affirmatív korszak kezdetei a leszbikus és a meleg pszichológiában és az alkalmas leszbikus szülő

A homoszexualitás törlése a DSM-II-ből 1973-ban, meleg aktivisták többéves kampánya után, az affirmatív leszbikus és meleg pszichológia kezdeteit jelentette az Egyesült Államokban (ami aztán az Egyesült Királyságban és máshol is inspirálta az affirmatív pszichológia fejlődését) (Kitzinger, 1987), és a meleg felszabadítás szempontjából jelentős eredmény volt (Adam, 1995). Az 1970-es évek a melegfelszabadító mozgalom szétforgácsolódását és a leszbikus feminizmus megjelenését is elhozta (Blasius & Phelan, 1997). Ez volt az az évtized, amikor a „család” jelentése és a leszbikusok társadalmi helyzete drámaian megváltozott (Benkov, 1994). Az 1970-es évek előtt a leszbikus és meleg közösségen kívül kevesen tudtak a leszbikus anyák létezéséről, de ezután a gyermekes nők jelentős számban kezdték magukat nyíltan és pozitívan leszbikusnak identifikálni (Harne & Rights of Women, 1997). A leszbikus szülők növekvő láthatóságának és magabiztosságának

egyik következménye a leszbikusok felügyeleti jogával kapcsolatos ügyek nagy száma volt (Harne et al., 1997); a leszbikusok „szinte járványszerű arányban” veszítették el gyermekeik felügyeleti jogát (Benkov, 1994, 34).

A leszbikus szülői felügyeleti esetekről szóló médiabeszámolók felhívták a szélesebb nyilvánosság figyelmét a leszbikus szülőségre. Ezek a tudósítások egyrészt a leszbikus és meleg családok (máig tartó) intenzív vizsgálatát, másrészt a leszbikus és meleg szülők jogainak támogatására irányuló kollektív fellépést ösztönözték (Allen & Harne, 1988). Amikor a leszbikus gyermekelhelyezési ügyekben eljáró bírák „mentálhigiénés szakemberekhez fordultak, hogy tájékozódjanak a szülők homoszexualitásának a gyermekekre gyakorolt hatásáról, kevés információt találtak” (Benkov, 1994, 61), amely közvetlenül a leszbikus szülőkkel foglalkozott volna. Ezért sok bíró a leszbikusság és a férfi homoszexualitás patológiás modelljét támogató pszichoanalitikus kutatásokra támaszkodott, hogy igazolja a leszbikus szülők felügyeleti jogának megtagadását. Egy amerikai bíró azt állította, hogy „a józan ész és a modern pszichiátriai ismeretek egybecsengenek a homoszexualitás és a házasság összeférhetetlenségét illetően egy ilyen beteg és egy normális személy között” (idézi Stephens, 1982, 92).

A kifejezetten a leszbikus szülői szerepvállalásra összpontosító korai szakirodalom közvetlenül a gyermekelhelyezési ügyekben eredetileg felmerült kérdésekből eredt (Benkov, 1994). Számos szerző kifejezetten hangsúlyozta munkájának relevanciáját a leszbikusok gyermekelhelyezési ügyeire vonatkozóan. Green (1978, 696) megjegyezte, hogy „a bíróságok egyre több esetben kénytelenek ezzel a kérdéssel foglalkozni [...], remélem, hogy ez a beszámoló értékes lehet”. A bírákat elsősorban a leszbikusok szülői *alkalmassága*, valamint a leszbikus családban való felnövekedés gyerekekre gyakorolt hatásai foglalkoztatták; különösen az, hogy van-e kapcsolat az anya leszbikussága és a gyerekek szexuális identitásának fejlődése között. Ezeket az aggodalmakat természetesen a korai szexológusok és pszichoanalitikus pszichiáterek munkája formálta. Az első publikált kutatások – a leszbikus (és meleg) családokban élő gyermekekről szóló maroknyi esettanulmány (Agbayewa, 1984; Green, 1978; Javaid, 1983; Kirkpatrick, 1982; Osman, 1972; Weeks, Derdeyn, & Langman, 1975)⁷ – pontosan ezeket a kérdéseket vizsgálták, a leszbikus családokban élő gyerekek „pszichoszexuális fejlődésére” (Weeks et al., 1975, 28) összpontosítva. A legtöbb ilyen esettanulmányt pszichiáterek írták, és/vagy pszichoanalitikus elméletekből tájékozódtak. Ezekben a tanulmányokban a „pszichoszexuális fejlődés” (vagy a „szexuális identitás fejlődése”) a nemi identitás (hogyan férfiként vagy nőként gondolunk magunkra), a nemi (vagy gender) szerepek (a férfi vagy női mivoltunkhoz kapcsolódó viselkedés) és a szexuális orientáció ernyőfogalmának tűnik. E korai esettanulmányok középpontjában szinte kizárólag olyan anyák álltak, akiknek azelőtt született gyerekeik, hogy leszbikusként „előbújtak” volna, vagyis az úgynevezett „rég” vagy elvált leszbikus anyák (Patterson, 1994).

⁷ Az 1970-es években számos más kutatás is folyt (lásd Green, 1978; Human Behavior, 1976; Kirkpatrick, 1982; Richardson, 1978), és szimpóziumot tartottak a leszbikus gyermeknevelésről az Amerikai Pszichológiai Társaság 1979-es kongresszusán, New Yorkban (lásd: Herrington, New York). 1979). Ezeket az eredményeket az 1980-as és 1990-es években tették közzé.

Ami a bírák első aggályát illeti, csak egy esettanulmány foglalkozott kifejezetten a leszbikusok (és meleg férfiak) szülői alkalmasságával: a szerzők megjegyezték, hogy „a homoszexuális szülő lelkiismeretes, és aggódik a szülői szerepe miatt” (Weeks et al., 1975, 31). A többi implicit módon, az anya leszbikussága és gyermeke pszichoszexuális fejlődése közötti kapcsolatra vonatkozó állításokon keresztül kommentálta a leszbikus szülőséget.

Az esettanulmányok megosztottak voltak abban a kérdésben, hogy van-e kapcsolat az anya leszbikussága és gyermeke pszichoszexuális fejlődése között. Az esettanulmányok egy része nem talált ilyen összefüggést. Green (1978, 696) például megállapította, hogy az általa vizsgált gyermekek szexuális identitását „nem befolyásolta drámaian: mindegyiküknél kialakult egy tipikus szexuális identitás, beleértve a heteroszexuális orientációt is”. Az atipikus nemiszerep-viselkedéssel és szexuális orientációval kapcsolatos félelmek eloszlatására Kirkpatrick (1982, 845) bemutatta egy lány és egy fiú példáját, akiket leszbikus szülők neveltek. Eszerint Sara „elragadó, feminin ötéves kislány”, Jerry pedig „erőteljes, bevállalós gyerek, aki örömet leli a férfilátogatókkal való birkózásban, pilóta szeretne lenni, és »szerelmes« egy osztálytársnőjébe”.

Ezzel szemben más tanulmányok alátámasztották az anyai leszbikusság és a gyermekek pszichoszexuális fejlődése közötti kapcsolatot. Javid (1983, 201) például úgy vélte, hogy „[Katy] szexuális viselkedését áttételesen befolyásolta anyja szexuális viselkedése”. Például miután megtudta, hogy anyja leszbikus, a lány is kísérletezett a leszbikussággal, és csak azután azonosította magát határozottan heteroszexuálisként, miután anyja és anyja partnere némi érdeklődést mutatott a heteroszexuális kapcsolat kialakítása iránt.

Az 1970-es években a pszichológiai, jogi és tágabb diskurzusban lassan megjelent a „leszbikus anya” fogalma, de ez problematikus kategória volt; a leszbikus anyaságot „önellentmondásnak”, a természetes heteroszexualitás útjától való elhajlásnak tekintették. A leszbikus anyákról széles körben feltételezték, hogy „devianciájukat” továbbadják gyermekeiknek. A leszbikus anyák szülői alkalmasságának döntőbírái a pszichológusok lettek, és ők inkább elfogadták (és nem cáfolták) azt a feltételezést, hogy a leszbikus anyaság potenciálisan káros a gyermekek számára (a leszbikusok feltételezett nemi inverziója és önzősége miatt, amiért szexuális vágyaikat a gyermekek szükségletei elé helyezik). A leszbikus anyaság nem vált el teljesen a heteroszexuális családtól, és bár az 1970-es években volt némi vita a tervezett leszbikus szülőségről^{***}, a figyelem továbbra is határozottan az újjáalakított leszbikus családokban nevelt gyermekekre irányult. Az 1970-es évek végén nem volt egyértelmű, hogy a leszbikus anyák „különböznek-e” a heteroszexuális anyáktól, vagy „ugyanolyanok” (Clarke, 2002a). Ráadásul a leszbikus és heteroszexuális anyák hasonlóságának bizonyítására tett kísérletek azt jelentették, hogy a *leszbikus* anyaság alapvetően önellentmondás maradt.

^{***} Tervezett leszbikus szülőség (*planned lesbian parenting*): a (mesterséges megtermékenyítéssel vagy örökbefogadással) közösen gyereket vállaló leszbikus párokra használják, szemben a heteroszexuális házasságból gyermeket hozó anya és új női partnere által alkotott (mozaik)családdal. (*A ford.*)

(IV) Szülői felügyeleti jog, összehasonlítás és a jó/rossz leszbikus szülő

Az 1980-as évek elején és közepén a leszbikus anyák továbbra is elveszítették gyermekeik felügyeleti jogát szexualitásuk miatt. A londoni székhelyű Rights of Women Lesbian Custody Group (ROWLCG) (1986) által a leszbikus anyák gyermekelhelyezési ügyeiről készített felmérés szerint az 1970-es évek közepe és az 1980-as évek közepe között a bíróságok hozzáállása alig változott. Az Egyesült Királyságban a konzervatív kormány az AIDS-járvány által elindított homofóbia hullámát meglövegolvá agresszív támadást indított a leszbikus és meleg családok ellen az 1988. évi helyi önkormányzati törvény 28. szakasza formájában. A 28. szakasz megakadályozta, hogy a helyi hatóságok a homoszexualitás mint „színlelt családi kapcsolat” elfogadhatóságát támogassák (idézi Cooper & Herman, 1995, 165). Az 1980-as években a leszbikus és meleg politika is megtört: a mainstream, liberális, jogokon alapuló mozgalom és a radikális queer aktivizmus (nagyreszt) felváltotta a melegfelszabadító és leszbikus feminista politikát. A gyermekvállalás már az 1970-es években is megosztó kérdés volt a leszbikus közösségeken belül. A leszbikus folyóiratok és hírlevelek számos vitát közöltek a leszbikus szülőség politikájáról: a fiúgyermeket nevelő nők és a leszbikus szeparatisták között, valamint azok között a nők között, akik szerint a leszbikus szülői szerep megkérdőjelezi az anyaság normatív meghatározását, és radikális lehetőségeket rejt magában, illetve akik szerint az anyaság konformista heteroszexuális gyakorlat (lásd Clarke, 2005). Az 1980-as években azonban ezek a közösségek egyre inkább a pronatalizmus mámorító büvkörébe kerültek (Kahn, 1995). Egyes szerzők (pl. Green & Bozett, 1991) azt állították, hogy az AIDS-járvány sok meleg férfit és leszbikus nőt ösztönzött arra, hogy szülővé váljon.

Az 1980-as években a szakirodalom középpontjában továbbra is a gyermekelhelyezési ügyekben felmerülő kérdések kezelése állt: a leszbikusok szülői alkalmassága és a leszbikus szülőség hatása a gyermekek fejlődésére, különösen szexuális identitásuk és kortárskapcsolataik alakulására. Változás történt azonban az e kérdések megválaszolásához használt módszerekben: a klinikai esettanulmányoktól a kvázi-kísérleti modellek és kvantitatív mérések felé – ami a leszbikusokkal és meleg férfiakkal kapcsolatos pszichológiai kutatásokban bekövetkezett átfogóbb módszertani változást tükrözi (Kitzinger, 1987). A pszichológusok (főként) elvált leszbikus anyák és gyermekeik csoportjait hasonlították össze elvált heteroszexuális anyák és gyermekeik csoportjaival, az utóbbiak „kontrollcsoportként” működtek (pl. Golombok, Spencer és Rutter, 1983; Green, Barclay Mandel, Hotvedt, Gray és Smith, 1986; Hoeffler, 1981; Miller, Jacobsen és Bigner, 1982; Mucklow és Phelan, 1979). A legtöbb összehasonlító vizsgálat strukturált interjúk, standardizált kérdőívek, leltárok és tesztek sorozatát (köztük játékpreferencia és rajzolg egy személyt tesztek) alkalmazta annak felmérésére, hogy a leszbikus családok eltérnek-e a heteroszexuális családoktól a szülői kompetencia és a gyerekek beilleszkedésének mutatóiban.

Ezek a tanulmányok a liberális egyenlőségi kerethez igazodtak (Clarke, 2002a)⁸, a heteroszexuális anyákat tekintették a normának, amelyhez képest a leszbikus anyákat

⁸ Nem ez az egyetlen történet, amely az 1980-as évek kutatásaiból kirajzolódik: egyes tanulmányok olyan különbségeket „találtak” a leszbikus és heteroszexuális anyák családjai között, ami a „még jobb is” leszbikus

meg kell ítélni. Ha a leszbikus anyák a heteroszexuális anyákkal azonos minőségű szülői szerepet nyújtottak, és gyermekeik ugyanolyan pszichológiai eredményeket mutattak, mint a heteroszexuális anyák gyermekei, akkor a leszbikus szülőség megkapta a pszichológiai jóváhagyás pecsétjét. Ez a kutatás a korábbi évtizedek afirmatív pszichológiai kutatásainak azon törekvését visszhangozta, hogy a leszbikusok és meleg férfiak normalitását a heteroszexuálisokkal való összehasonlítással bizonyítsák (Anderssen, Amlie és Ytterøy, 2002).

A leszbikusok szülői alkalmasságának és gyermekeik pszichológiai egészségének bizonyítására tett kísérletekből, valamint az igazságügyi és pszichológiai diskurzusok metszéspontjaiból két nagyon különböző kép alakult ki a leszbikus anyákról: az „ugyanolyan jó leszbikus anya” és a „rossz leszbikus anya”. Millbank (1992) megjegyezte, hogy a leszbikusok gyermekelhelyezési ügyeiben eljáró bírák „őségi megkülönböztetést tettek a »magánemberként« viselkedő (jó) és az identitásukkal »hivalkodó«, »harcias« vagy »küldetéses« (rossz) szülők között” (25.). A bírák nagyobb valószínűséggel ítélték meg a felügyeleti jogot a „jó” leszbikus anyának, aki a szexualitását magánügyként, anyai szerepétől elkülönítve és annak alárendelve kezelte. Ezzel szemben a „rossz” leszbikus anya, aki „szinte biztosan” (Arnup & Boyd, 1995, 83) elveszítette gyermekei felügyeleti jogát, „militáns, férfigyűlölő” leszbikus volt. A B kontra B ügyben (1991, 410)⁹ a bíró kijelentette, hogy elvi okokból fontos különbséget tenni a leszbikusok két fajtája között: az egyik csoport „a militáns leszbikusoké, akik megpróbálják másokra erőltetni az életmódjukat”, a másik „a magánembereké, [...] akik nem gondolják, hogy reklámozni kellene a leszbikusságukat, és nyilvánosan fellépni ennek népszerűsítése érdekében”.

Jól ismert megkülönböztetés ez az anti- (és pro) leszbikus/meleg diskurzusban: Smith (1994) „biztonságos homoszexuális / veszélyes queer” ellentétnek nevezte el. A leszbikus-/melegellenes csoportok különbséget tesznek a leszbikusság és melegség általuk elfogadhatónak és elfogadhatatlannak tartott formái között. A harcoss queer, aki „túl messzire megy”, a homofóbia és a heteroszexizmus helyébe lép mint „a probléma”. Csak azok a leszbikusok és melegek teljesen elfogadhatók, akik „tudják, hol a helyük” (a teljes elfogadás ígérete csábító és önkéntes asszimilációra készlet). Smith szerint azonban ez az elfogadás hamis ígérete, az „oszd meg és uralkodj” politikájának egy formája, amely marginalizálja azokat, akik nem illenek a biztonságos homoszexuálisok szűk képébe, s egyúttal minden meleg és leszbikus társadalmi kontrolljához vezet. Ahogy Richardson (2000) megjegyzi, a „jó meleg” megfelel a szexuális állampolgárság liberális modelljének. Ez a modell a tolerancia és az asszimiláció politikáján, a heteroszexualitás „természetesnek” és „normálisnak” tételezésén alapul; az uralkodó normáktól eltérő embereknek addig tolerálhatók, amíg megmaradnak a magánszférában.

A bírák gyermekelhelyezéséről szóló döntései hatására ellenőrizni kezdték a leszbikusok életét és viselkedését, és arra kényszerítették őket, hogy a „jó leszbikus

anya lehetőségét jelezte (pl. Miller et al., 1982; Rand, Graham és Rawlings, 1982). Ennek az alternatív történetnek az 1990-es években és a 2000-es évek elején kiemelkedő narratívává kellett válnia.

⁹ Az 1980-as években közzétett leszbikus gyermekelhelyezési ügyekről szóló elsődleges jelentések korlátozott száma miatt a későbbi esetek jelentéseire és a gyermekelhelyezési ügyek másodlagos jelentéseire is támaszkodtam.

anya” szerepét játsszák, és nyilvánosan elutasítják a leszbikus feminizmust és a politikai aktivizmust. A bírák ellenőrzést gyakoroltak az anyák felett azért, hogy feltételeket szabtak a szülői felügyeleti jogukhoz (ROWLCG, 1986). A ROWLCG (1986) felméréséből kiderült, hogy az anyákat például arra utasították, hogy viselkedjenek „megfelelő módon” a gyermekeik előtt, ne tartsanak kapcsolatot a szeretőjükkel, és ne mondják el a gyerekeiknek, hogy leszbikusok.

Egy „mérőföldkőnek számító” (D’Augelli, 2002, xiii) tanulmány szerzői, Golombok és munkatársai (1983) egyértelműen az épp olyan jó és a rossz leszbikus anya alakját idézték fel és erősítették meg, és ezzel a leszbikus szülőség asszimilációs és defenzív leírását adták. A tanulmány (többek között) a leszbikus anyák férfiakkal kapcsolatos attitűdjeit, az ő és gyerekeik kapcsolatát volt férjükkel, felnőtt barátaik nemét és szexualitását, valamint azt vizsgálta, hogy gyakoroltak-e bármiféle nyomást gyermekeikre, hogy azok nem-normatív nemi szerepeket vagy szexuális orientációt tegyenek magukévá. Golombok és munkatársai azt találták:

„a gyerekek többsége [...] még mindig rendszeres kapcsolatban állt az apjával [...], a gyerekek fele kapcsolatban volt anyjuk felnőtt férfi barátaival, és a többség heteroszexuális és homoszexuális nőekkel is érintkezett [...]; a leszbikus nőknek csak nagyon kis része mutatott kifejezetten negatív attitűdöt a férfiakkal, és nem találtunk bizonyítékot arra, hogy a gyerekekre nyomást gyakoroltak volna atipikus nemi szerepek irányába. Valószínű, hogy a leszbikus anyák a heteroszexuális nőknél sokkal jobban elfogadták annak lehetőségét, hogy a gyermekeik homoszexuálisnak bizonyulhatnak, de egyikük sem fejezte ki azt a vágyát, hogy ez így legyen (és nem viselkedtek a gyermekek felé térítő módon)” (1983, 569-570).

Bár Golombok és munkatársai egyértelműen kijelentették, hogy a vizsgálatukban részt vevő leszbikusok többsége jó leszbikus anya volt, fenntartották annak lehetőségét, hogy: „*hatással van* a fejlődésre [...], ha olyan otthonban nevelkednek, ahol nincs kapcsolat a férfiakkal, ahol negatívan viszonyulnak a férfias dolgokhoz, és ahol aktívan hirdetik a homoszexuális életmódot. Míg ez a leírás néhány leszbikus háztartásra igaz lehet, a mi mintánkban szereplőkre nem volt igaz” (1983, 570, kiemelés tőlem, V.C.).

Egy másik figyelemre méltó jellemzője ennek és más tanulmányoknak, hogy a „leszbikus anyára” összpontosítanak: a „leszbikus család” vagy a leszbikus társszülő kevésbé kerül szóba. Bár Golombok és munkatársai jelezték, hogy a leszbikus mintájukban szereplő nők mintegy fele „egy másik nővel élt párkapcsolatban” (1983, 555), nem gyűjtöttek adatokat ezektől a másik nőktől. Amikor a szerzők „leszbikus anyákra” hivatkoznak, csak a gyermekek biológiai anyját értik alatta. Megállapították például, hogy a leszbikus pároknál „az anyák hajlamosak domináns szerepet vállalni *saját gyermekeik* gondozásában” (1983, 560, kiemelés tőlem, V.C.). Ezekben a tanulmányokban az apa/férfi hiánya a fontos, nem pedig egy másik anya/nő jelenléte.¹⁰ A pszichológia szabályozó ereje az 1980-as években erősen megmutatkozott: a viselkedés optimális és kevésbé optimális formáinak kategorizálására való törekvés a

¹⁰ Eredményeik magyarázata során Golombok és munkatársai elismerték: „talán lényeges, hogy a heteroszexuális nők egyedül éltek egy nem támogatott kapcsolatban, míg a leszbikusok többsége nem” (1983, 570).

leszbikus anyák életének intenzív ellenőrzését eredményezte, és a leszbikus anyaság alapvetően még mindig önellentmondás maradt.

(V) Az „új” leszbikus szülő újrateremti a családot

A családi és párkapcsolati jogok az elmúlt évtizedben az LMB-jogokért és egyenlőségért folytatott nyugati kampányok élvonalába kerültek. Ismerőssé váltak „a szeretet teszi a családot”, és a leszbikus család „a szomszéd család” kijelentések, mivel (néhány) leszbikus család egyre nagyobb elismerést és láthatóságot kapott a szélesebb társadalmi-kulturális kontextusban (Clarke & Kitzinger, 2004). A kilencvenes évek elejére a leszbikusság vállalása már nem jelentette azt, hogy a bíróságok automatikusan alkalmatlannak tekintették a nőt a szülői feladatra (Harne et al., 1997). Az 1990-es években gyorsan növekedett a gyermeket vállaló leszbikusok (és meleg férfiak) száma is – ismert vagy ismeretlen donorral történő mesterséges megtermékenyítés, örökbefogadás, nevelőszülőség és különböző társszülői megállapodások révén. Ezt gyakran nevezik „leszbikus baby boom”-nak, „gayby boom”-nak vagy „gyermekvállalási mozgalom”-nak (Benkov, 1994). Az 1990-es évek elején a „szűzszülések fölötti vihar” tört ki a brit sajtóban a leszbikusok számára nyújtott mesterséges megtermékenyítés szolgáltatások kapcsán (*The Daily Mail*, 1991. március 11., idézi: Cooper & Herman, 1995).

A legutóbbi vita a leszbikusok mesterséges megtermékenyítéshez való hozzáféréséről az Egyesült Királyságban a fogamzási szolgáltatások nyújtását szabályozó 1990. évi Humán Megtermékenyítési és Embriológiai törvény (HFE) felülvizsgálatával és az úgynevezett „jóléti záradékkal” kapcsolatban zajlott. A HFE-törvény 13. szakaszának 5. bekezdése előírja, hogy az engedélyezett klinikáknak figyelembe kell venniük minden olyan gyermek jólétét, aki az általuk nyújtott kezelés eredményeként születhet, „beleértve azt is, hogy a gyermeknek szüksége van apára” (idézi Cooper & Herman, 1995, 163). Ezt a záradékot a konzervatív és a progresszív álláspontok közötti kompromisszumnak tekintik, mivel lehetővé teszi az egyes klinikák számára, hogy eldöntsék, kezelnek-e leszbikus párokat és egyedülálló nőket (Cooper & Herman, 1995). Több jel is arra utal, hogy a jóléti záradékot el fogják törölni, és az átdolgozott HFE-törvény a 2004-es élettársi kapcsolatról szóló törvénnyel és a 2002-es örökbefogadási törvénnyel együtt a leszbikus családoknak eddig soha nem látott mértékű jogi elismerést fog nyújtani. Az örökbefogadási és nevelőszülői ügynökségek retorikája és gyakorlata az 1990-es és 2000-es évek során valóban egyre befogadóbbá vált: az önkormányzatok leszbikus és meleg nevelőszülőket hirdetnek a meleg sajtóban, és a 2002-es örökbefogadási törvény lehetővé tette az azonos nemű párok számára a közös örökbefogadást.

Ami a nemzetközi kilátásokat illeti, bár az azonos neműek kapcsolatainak elismerése növekszik, a leszbikus (és meleg) családok elismerése még várat magára. Számos olyan ország, amely az azonos neműek házasságát szentesíti, kifejezetten *kizárja* az örökbefogadást, a nevelőszülőséget és más szülői jogokat a kapcsolódó jogok és kötelezettségek köréből. A belga azonos neműek házasságára vonatkozó

törvények például nem rendelkeznek a házasság alatt gyermeket vállaló nő házastársának vélelmezett apaságáról, a közös szülői felelősségről és az azonos nemű partner vagy azonos nemű pár általi örökbefogadásról (Stonewall, 2006).

Az 1980-as évek leszbikus anyák – az elvált („rég”) leszbikus anya és az „épp olyan jó leszbikus anya” – az 1990-es és 2000-es években is a pszichológiai diskurzusok témái és eredményei voltak. A közvélemény érdeklődése azonban a gyermekelhelyezési vitákról egyre inkább a leszbikusok mesterséges megtermékenyítéshez, örökbefogadáshoz és nevelőszülőséghez való hozzáférése felé fordult (Tasker & Golombok, 1995). Néhány összehasonlító vizsgálat az elvált leszbikus anyák és a heteroszexuális anyák családjairól továbbra is a gyermekek szexuális identitásának fejlődésével és a leszbikusok szülői kompetenciájával foglalkozott (Golombok & Tasker, 1996; McNeill, Rienzi, & Kposowa, 1998). E tanulmányok szerzői azonban igyekeztek beavatkozni a tervezett leszbikus szülőség jelenségével kapcsolatos új vitákba.

Ahogy Flaks, Ficher, Masterpasqua és Joseph (1995, 105) megjegyezte, a tervezett leszbikus családok az 1990-es években „komoly szociokulturális, pszichológiai és jogi érdeklődést” kezdtek kelteni. Az „új” leszbikus családokkal kapcsolatos kutatások sok esetben folytatták az összehasonlító hagyományt (de lásd Gartrell et al., 1996; Mitchell, 1995), és a gyermekek „pszichoszociális alkalmazkodásával” kapcsolatos ismerős kérdéseket tettek fel (Chan, Raboy és Patterson, 1998). Ezek a tanulmányok, akárcsak az 1980-as évek liberális egyenlőségi tanulmányai, azt hangsúlyozták, hogy a leszbikus és heteroszexuális háztartások között nincsenek „jelentős különbségek” (Chan et al., 1998, 453). Chan és munkatársai (1998, 453) kijelentik, hogy tanulmányukban „nem lehetett különbséget tenni a leszbikus és heteroszexuális szülők által született és nevelt gyermekek között”. Ugyanakkor a kutatási érdeklődés is kezdett eltolódni a gyermekek nemi és szexuális alkalmazkodásától a nemi és szexuális szempontból „semleges” családi dinamikák, például a háztartási munka és a gyermekgondozás megszervezése, valamint a szülő-gyerek kapcsolatok felé (Patterson, 1995; Tasker & Golombok, 1998). Ez az új napirend egy másik változást jelez a leszbikus szülői szerepekről alkotott pszichológiai elképzelésekben: az egyedül élő leszbikus anya központi figuráját lassan felváltja a „kétanyás leszbikus család” (Mitchell, 1995). Így az 1990-es és 2000-es években debütált a pszichológiai kutatásokban a „másik anya”, akit leszbikus „társanya” (Tasker & Golombok, 1998), „nem-biológiai anya” (Patterson, 1995) vagy „szociális anya” (Brewaeys, Ponjaert, Van Hall, & Golombok, 1997) néven emlegetnek.****

Az összehasonlító kutatás feltárt „egy feltűnő különbséget a leszbikus és heteroszexuális családok között” (Brewaeys et al., 1997, 1356): a leszbikus társszülők bizonyos szempontból jobbak, mint a heteroszexuális apák. Így ezek a tanulmányok egy új történetet mesélnek el a leszbikus gyermeknevelésről: a „még jobb is, mint” leszbikus családot. Brewaeys és munkatársai (1997, 1356) például megjegyezték, hogy a szociális anyák a tanulmányukban „több interakciót mutattak gyermekeikkel, mint az

**** A társanyákról magyar viszonyok között lásd: Borgos Anna: [„A státuszom egy átlagember fejében nem is létezik.” A társanyák helyzete magyarországi szírványcsaládokban.](#) *Imágó Budapest*, 2015/2. (A ford.)
Leszbikus és meleg szülőségről magyarul lásd még: Béres-Deák Rita: [„Anyu, Tina a szerelmed?” Gyermeket nevelő azonos nemű párok és az identitás vállalása.](#) *Thalassa*, 21(4): 85-97.

apák”, és „szignifikánsan jobban részt vettek a gyakorlati gyermekgondozási tevékenységekben, mint az apák mindkét heteroszexuális kontrollcsoportban”. Hasonlóan, Tasker és Golombok (1998, 50) óvatosan megjegyezték, hogy „a társnyák aktívabb szerepet játszottak a napi gondozásban, mint a legtöbb apa”. Előtérbe kerül a leszbikus család nemi azonossága;¹¹ azt feltételezik, hogy a nemi kötöttségek alól felszabadult családmodellt nyújt. Sőt, a leginkább nemsemleges leszbikus családok a legjobbak a gyermekek számára:

„A vizsgálatban részt vevő leszbikus párok arról számoltak be, hogy a háztartási feladatokat és a családi döntéshozatalt egyenlő mértékben osztották meg, de a biológiai anyák nagyobb részt vállaltak a gyermekgondozásban, a nem biológiai anyák pedig több órát töltöttek fizetett munkával. Amikor a leszbikus párok egyenlőbben osztottak a gyermekgondozáson, az anyák elégedettebbek voltak, és a gyerekek jobban beilleszkedtek. Így még a nagymértékben egalitárius kapcsolatokban is, a gyermekgondozás egyenlőbb megosztása pozitív hatással volt mind a leszbikus anyákra, mind a gyerekeikre” (Patterson, 1995, 119-120).

A leszbikus és meleg aktivisták „a szeretet teszi a családot” állításait visszhangozva a pszichológusok a speciális családi felállások helyett a belülről fakadó tevékenységek fontosságát hangsúlyozták a gyermek fejlődése, és ami még radikálisabb, a (jó) család mibenléte szempontjából. Tasker és Golombok (1998, 50-51) azt állították, „úgy tűnik, hogy a családi folyamatok (például a családi konfliktusok), nem pedig a családszerkezet (a szülők szexuális irányultsága és a szülők száma) gyakorolnak nagyobb hatást a gyermekek pszichológiai alkalmazkodására”. Hasonlóképpen, Wainwright, Russell és Patterson (2004, 1887) kiemelte: „a családok mindennapi életének megszervezését reprezentáló változók, mint például a háztartási munkamegosztás és a gyermekgondozás, nagyobb valószínűséggel függenek össze a gyerekek eredményeivel, mint a szülői szexuális irányultság”. Ez egyfajta szeizmikus változást jelent a leszbikus szülőkről alkotott pszichológiai és szociokulturális elképzelésekben: ez a kutatás arra ösztönöz bennünket, hogy fordítsuk figyelmünket azokról a dimenziókról, amelyekben a leszbikus szülők mindig vesztesek (szexualitás és nem), azok felé, amelyekben feltételezhetően győztesek (egyenlőség és gondoskodás).

Az 1990-es és 2000-es évek pszichológiai kutatásai tehát a leszbikus családok *progresszív* potenciáljáról szóló vitákkal foglalkoznak. A baby boom extravagáns állításokat váltott ki a tervezett leszbikus családok azon képességéről, hogy „újrateremtsék a családot” (Benkov, 1994), és a „posztmodern család” (McLeod & Crawford, 1998) határán legyenek. A pszichológusok a gyermeki (pszichoszexuális) fejlődés hagyományos elméleteit is újragondolták: a pszichoanalízist, a szociális tanuláselméletet és a kognitív fejlődéselméletet. Ezek az elméletek érvelésük szerint a leszbikus családokban élő gyermekek rendellenes fejlődésére vonatkozó feltételezések alapjául szolgálnak. Míg egykor ezek az elméletek alapozták meg a leszbikus családokkal kapcsolatos kutatásokat (pl. Agbayewa, 1984), a „tény”, hogy a

¹¹ Amint azt mások is megjegyezték, ez a történet eltünteti a leszbikus partnerek közötti osztály-, jövedelem-, rassz-, kultúra-, képesség- és korkülönbségek lehetőségét (Gabb, 2004). Nem meglepő, hogy a legtöbb kutatás, amely a leszbikus párok nemi azonosságát hangsúlyozza, viszonylag kiváltságos leszbikus csoportok mintáin alapul.

gyermek sikeresen fejlődnek a leszbikus családokban, szükségessé teszi „a meglévő elméletek újrafogalmazását, például a pszichoanalitikus és a szociális tanuláselméletet, amelyek azt írják elő, hogy az egészséges fejlődéshez két ellenkező nemű, heteroszexuális szülőre van szükség egyrészt az azonosulás és elutasítás, másrészt a modellezés fejlődési feladataihoz” (Flaks et al., 1995, 105).

Az 1990-es és 2000-es évek szakirodalma a leszbikusokat alkalmas szülőnek, a leszbikus családokat pedig a gyermekek szempontjából jónak tartja. Az 1990-es évek végére az „épp olyan jó leszbikus anya” történetei összefonódtak és végül fölülíródtak a „jobb leszbikus család” történeteivel. A „leszbikus anya” kategória (és az újabb kategóriák, a „leszbikus család” és a „leszbikus társszülő”) ma már egyértelműen léteznek a pszichológiai kutatás és elméletalkotás tárgyaként. A kategória azonban továbbra is problematikus, nem utolsósorban azért, mert a leszbikusok szülői alkalmasságát ritkán tekintik adottnak, azt bizonyítani kell. Ráadásul a leszbikus anyaságot továbbra is a normától való eltérésnek tekintik még affirmatív kontextusokban is; az anyákról azt feltételezik, hogy heteroszexuálisok, hacsak másként nem jelzik. Bár a leszbikus és meleg pszichológusok viszonylag sikeresen tették fel a leszbikus családokat az alternatív családformák térképére, a leszbikus családok által a heteronormatív családfelfogással szemben támasztott tágabb kihívásokat még nem ismerték fel a pszichológián belül és kívül.

Megbeszélés: feminista nézőpontok a leszbikus szülőség irodalmáról

Az 1980-as évek közepétől kezdve a leszbikus feministák kritikusan elemezni kezdték a leszbikus szülőségről szóló pszichológiai szakirodalmat (különösen az 1980-as és '90-es évek összehasonlító pszichológiai irodalmát), azzal érvelve, hogy az a férfiasság, a nőiesség és a heteroszexualitás merev normáit erősíti meg (Pollack, 1987; ROWLCG, 1986). Kritizálták továbbá a reaktív és védekező hozzáállást a leszbikus családokról szóló heteroszexista feltételezésekhez. A leszbikus feministák az 1980-as években a kutatásoknak a leszbikus gyermekelhelyezési ügyekre és általában a nők jogaira gyakorolt hatása miatt aggódtak. Lynne Harne (1984) a leszbikus anyák családjairól szóló legkorábbi tanulmányokkal kapcsolatban azzal érvelt, hogy a pszichológiai kutatások abból indulnak ki, hogy a leszbikusság abnormális, és csak negatívan definiálható a heteroszexuális családdal szemben. A kutatás tagadja, hogy a leszbikus és feminista hatások, illetve a csak nőkből álló környezetben való nevelkedés előnyös lehet a gyermekek számára. Sandra Pollack (1987, 316) „A leszbikus-feminista kutatási perspektíva” című úttörő munkájában úgy érvelt, hogy bár megnyugtató lehet az a következtetés, hogy a leszbikus anyák nem különböznek a heteroszexuális anyáktól, végső soron mégis problematikus, mivel a leszbikus anyákat „ismét láthatatlanná teszi”, és háttérbe szorítja „azt a radikális alternatívát, amelyet a leszbikus életek modellezhetnek”. A korai szexológiai írásokhoz hasonlóan az összehasonlító pszichológiai kutatások is kizárják a létezésből a leszbikus anyákat. Pollack azzal érvelt, hogy a különbség hiányának megállapítása nem vezetne a leszbikus anyák társadalmi elfogadásához. Arra buzdította a leszbikus anyákat, hogy a láthatatlanságot saját maguk meghatározásával kerüljék el, és úgy vélte, hogy „a

jövőbeli kutatásokban az önmeghatározásnak és a felhatalmazásnak kell helyet kapnia” (1987, 317).

Pollack (1987) azt állította, hogy a leszbikus anyákat nem aszerint kell megítélni, hogy mennyire felelnek meg a heteroszexuális normának. Harne and the Rights of Women (1997, 42) szerint a legtöbb pszichológiai kutatás azon a feltételezésen alapul, hogy „a leszbikus családok a második legjobbak a két szülőből álló, heteroszexuális családhoz képest”. Pollack (1987) azzal érvelt, hogy az összehasonlító kutatások figyelmen kívül hagyják a leszbikus anyaság sajátosságaira vonatkozó komoly kérdéseket, és azt sürgette, hogy koncentráljanak a leszbikus és heteroszexuális anyák közötti különbségekre (mind a heteroszexuális normákkal szembeni ellenállásból eredő pozitív, mind a heteroszexuális elnyomásból eredő negatív különbségekre).

Harne és munkatársai (1997, 30) a pszichológiai szakirodalom két központi feltételezését azonosították: „a gyerekek számára előnyösebb, ha heteroszexuálisként nőnek fel, mint ha leszbikusok vagy melegek lesznek”, és „a gyerekek számára jobb, ha megfelelnek a [...] nemi sztereotípiáknak”. Feminista és feminista posztpozitivisták szerzők azzal érvelnek, hogy az összehasonlító tanulmányok a nemek és a szexualitás esszencialista felfogását támogatják – mint olyan dolgokat, amelyek eredendők és mérhetőek, nem pedig társadalmilag konstruált és másokkal való interakcióban szerzett és megjelenített dolgok (lásd Hicks, 2005; Kessler & McKenna, 1978). Egy korai tudományos kritikájában Pam Alldred (1996, 156.) feminista szociológus megjegyezte, hogy a pszichológiai kutatás dilemmákat okoz a feministák számára, mivel a leszbikus szülőségről szóló vitákba való hatékony beavatkozás megköveteli annak az elképzelésnek a megerősítését, hogy „a teljes, helyes és normális kimenetelhez »megfelelő« fiúk és »megfelelő« lányok előállítására van szükség”.

Pollack (1987, 321) szerint az összehasonlító pszichológiai kutatások valójában azt vizsgálják, hogy „a gyerekek megfelelnek-e az elfogadható társadalmi normáknak”, ami éles ellentétben áll a leszbikus feministáknak az ilyen normák felszámolása iránti elkötelezettségével. Úgy véli, a fókusz a leszbikusok és meleg férfiak által nyújtott pozitív szerepmoделlek vizsgálatára kellene irányítani, amelyek megkérdőjelezzik a korlátozó nemiszerep-normákat. Bridget Fitzgerald feminista szociológus szerint az összehasonlító tanulmányok „a nemek közötti hegemonia előmozdítását valósítják meg [...] azáltal, hogy a »megfelelő« gyermeki fejlődést például olyan eredmények alapján ítélik meg, hogy a lányok szoknyát viselnek és érzelmileg támogatóak, a fiúk pedig teherautókkal játszanak és független, agresszív viselkedést tanúsítanak” (Fitzgerald, 1999, 60).

Fitzgerald a gyermeki fejlődés „konstruktívabb” mérőszámait javasolta, mint például „az önmenedzselés, az alkalmazkodás, az önbecsülés és az, hogy mennyire vannak felkészülve az életben való boldogulásra” (1999, 61). A feminista kritikai pszichológia szemszögéből nézve, bár az önbecsülés kevésbé elnyomó mérőszáma lehet a gyermeki fejlődésnek, mint a hagyományos nemi normáknak való megfelelés, Fitzgerald azzal, hogy támogatja a használatát, megerősíti a pszichológusok szerepét „annak döntőbíráiként, hogy mi jelenti az optimális emberi létet” (Benkov, 1995, 54). Az a meggyőződés, hogy érdekes és szükséges kérdéseket feltenni a leszbikus családokban élő gyermekek fejlődéséről, végső soron a leszbikusokról és az ideális

családról szóló heteroszexista feltételezésekből (Richardson, 1978), valamint a nemre és a szexualitásra vonatkozó esszencialista feltételezésekből ered. A feminista kritikai pszichológia szempontjából aggasztó, hogy a pszichológusok (és a feministák) az „alkalmasak-e a leszbikusok arra, hogy szülők legyenek?” kérdéssel foglalkoznak. A „vajon a leszbikusok alkalmasak-e a szülőségre?” kérdésre a „nem”, a leszbikusok *nem* alkalmasak a szülőségre plauzibilis és érthető válasz: amennyiben a fiaik nem játszanak teherautókkal és a lányaik nem hordanak szoknyát, vagy ha hiányzik az önbecsülésük. Pollack (1987) arra ösztönözte a kutatókat, hogy a gyerekek tényleges életére és a leszbikus anya által nevelt gyerekek lehetséges előnyeire összpontosítsanak (lásd még Harne et al., 1997). Bár e korai feminista kritikák egyes aspektusai eltérnek a feminista kritikai pszichológia feltevéseitől, a szakirodalom újabb, posztpozitivistá olvasatai, köztük a jelen cikk is ezekből táplálkozik.

Úgy tűnik, hogy a leszbikus szülőség egy ideig még politikailag ingatag helyzetben lesz, ezért létfontosságú, hogy továbbra is gondolkodjunk a pszichológiai kutatások alapjául szolgáló feltételezésekről. Amint azt röviden megjegyeztem, lehetséges, hogy a leszbikus szülőkről szóló, a kutatásban nyilvánvalóan megjelenő történetek némelyikét osztályalapú történetekként értelmezzük (Gabb, 2004). Gabb kritizálja azt a leszbikus és meleg pszichológiai és szociológiai kutatásokban egyaránt megjelenő elképzelést, miszerint a leszbikus családok eredendően progresszívek. Azzal érvel, hogy a leszbikus szülői kutatások középpontjában általában a középosztálybeli, magasan képzett, fehér, nagyvárosban élő leszbikus szülők állnak, és hogy az ilyen mintákra való nagyfokú támaszkodás elhomályosítja a leszbikus családformák sokféleségét. Sok munkásosztálybeli leszbikusnak nem adatik meg az, amit Gabb (2004, 173) az „életstílus-szülőség kiváltságának” nevez. Az osztályalapú elemzés hiánya azt jelenti, hogy a családi gyakorlatokat kiragadják a kontextusból, a jó és rossz szülőség modelljei a társadalmi osztályt képezik le, és a hagyományosabb családformákat kizárják a leszbikus szülőség idealizált, progresszív történetéből. Azt állítja, hogy kevés tanulmány kérdőjelezi meg a szelektív beszámolókon alapuló kutatás tágabb következményeit; az adatok korlátait általában elhallgatják a bevezetőben, és az elemzés problémamentesen folytatódik. Ezek a gyakorlatok azt eredményezik, hogy a kutatási narratívákban a leszbikus család egy bizonyos (privilegizált) változata dominál. A leszbikus családok kutatásával kapcsolatos, az osztályt érintő hallgatás a leszbikus és meleg szülőségről szóló általánosabb vitákban is nyilvánvaló. Boggis (2001) megállapítja, hogy a leszbikus és meleg szülők politikai arca fehér és középosztálybeli, és a pszichológiai kutatásokkal alátámasztott politikai kampányok, amelyek középpontjában a „mi is olyanok vagyunk, mint ti” felkiáltások állnak, a „veszélyes melegek” tagadására épülnek. A „mi is olyanok vagyunk, mint ti” valójában azt jelenti, hogy „mi (fehér, középosztálybeli leszbikusok és melegek) pont olyanok vagyunk, mint ti (fehér, középosztálybeli) heteroszexuálisok”. A leszbikus és meleg családok nyilvános láthatósága (és elfogadása) a leszbikus és meleg közösségek már eleve marginalizált tagjainak további marginalizálását követeli meg.

A leszbikus szülői közösségekben tapasztalható sokféleséggel kapcsolatos problémákat a pszichológiai kutatásokban, ahogyan a szakirodalom kritikai olvasataiban is súlyosan figyelmen kívül hagyták. Szükség lenne a leszbikus szülői közösségek pszichológiai és szociokulturális diskurzusainak kritikai elemzésére,

amelyek feltárják, hogyan metszik a leszbikus szülői szerepek konstrukciói az osztály, rassz, kultúra stb. kategóriáit, és megvizsgálják a leszbikus szülők pozícióját faj, kultúra, osztály, képesség és életkor szempontjából. Fontos felismerni az elnyomás és az előjog tapasztalatait, mindkettő metszeteit, és azt, hogy ezek hogyan alakítják a leszbikus szülőségről szóló történeteket. Egyre súlyosabb kérdések, hogy kiket kutatunk és miért. Szükség van arra is, hogy elismerjünk más típusú meleg családokat is, beleértve a meleg apákat, a biszexuális, transznemű és poliamor családokat. Ezek a családtípusok már kezdenek pszichológiai vizsgálat tárgyává válni (pl. Barrett és Tasker, 2001; Riggs, 2006); így fontos, hogy a meleg családok pszichológiai (és szociokulturális) diskurzusainak kritikai vizsgálata párhuzamosan folyjon, és kihívást jelentő kérdéseket tegyen fel arról, hogy miért és hogyan kutatjuk ezeket a családokat. Szintén fontos, hogy a feministák megkérdőjelezzék a heteronormatív feltételezéseiket, és azt az általános heteroszexuális anyát, amely a legtöbb anyaságról szóló feminista kutatás alapját képezi.

Összegezve, a pszichológia elmúlt évszázadában a „leszbikus szülő” kategória önellentmondásból a pszichológiai vizsgálat tárgyává változott. A kifejezetten a leszbikus szülőségre irányuló kutatások során a leszbikus családok „éppen olyan jóként” bemutatása helyett a „jobb, mint” a heteroszexuális családok felé való elmozdulás történt. Ez a cikk rávilágított arra, hogy a politika és a társadalmi értékek milyen módon befolyásolják a pszichológiai kutatásokat (és a pszichológia hogyan alakítja és erősíti meg a társadalmi értékeket), megmutatta a pszichológia szabályozó szerepét, valamint a szexualitással, a nemekkel és a családdal kapcsolatos heteronormatív elképzelések megerősítését a leszbikus szülőséggel kapcsolatos kutatásokban.

Köszönetnyilvánítás

Köszönjük Virginia Braunnak, Elizabeth Peelnek és a két névtelen lektornak a cikk korábbi verziójához fűzött hasznos megjegyzéseiket. Ez a cikk a Celia Kitzinger, Sue Wilkinson és Jonathan Potter által vezetett PhD-kutatásomon alapul, amelyet az ESRC kutatói ösztöndíja támogatott (szerződészsám: ROO429734421). A kutatást ideje alatt Celia Kitzinger és én az angliai Loughborough Egyetem Társadalomtudományi Tanszékén dolgoztunk.

Borgos Anna fordítása

Felhasznált irodalom

Adam, Barry D. (1995). *The Rise of a Gay and Lesbian Movement*, rev. ed. New York: Twayne Publishers.

- Agbayewa, M. Louwafemi** (1984). Fathers in the newer family forms: Male or female? *Canadian Journal of Psychiatry*, 29: 402–406.
- Aldred, Pam** (1996). ‘Fit to parent’? Developmental psychology and ‘nontraditional’ families. In: Erica Burman, Pam Aldred, Catherine Bewley, Brenda Goldberg, Colleen Heenan, Deborah Marks, Jane Marshall, Karen Taylor, Robina Ullah, & Sam Warner (Eds.), *Challenging Women: Psychology’s Exclusions, feminist possibilities* (141–159). Buckingham: Open University Press.
- Allen, Sue – Harne, Lynne** (1988). Lesbian mothers – the fight for child custody. In: Bob Cant, Susan Hemmings (Eds.), *Radical Records: Thirty Years of Lesbian and Gay History, 1957–1987* (181–194). London: Routledge.
- American Psychological Association** (2005). *Lesbian and Gay Parenting*. <https://www.apa.org/pi/lgbt/resources/parenting>
- Anderssen, Norman – Amlie, Christine – Ytterøy, Erling André** (2002). Outcomes for children with lesbian or gay parents. A review of studies from 1978 to 2000. *Scandinavian Journal of Psychology*, 43: 335–351.
- Arnup, Katherine – Boyd, Susan** (1995). Familial disputes? Sperm donors, lesbianmothers, and legal parenthood. In: Didi Herman, Carl Stychin (Eds.), *Legal Inversions: Lesbians, Gay Men, and the Politics of Law* (77–101). Philadelphia: Temple University Press.
- B v B** (1991). *Family Law Reporter*, 402–412.
- Barrett, Helen – Tasker, Fiona** (2001). Growing up with a gay parent: Views of 101 gay fathers on their sons’ and daughters’ experiences. *Educational and Child Psychology*, 18: 62–77.
- Belcastro, Philip A. – Gramlich, Theresa – Nicholson, Price Jimmie – Wilson, Richard** (1993). A review of the data-based studies addressing the effects of homosexual parenting on children’s sexual and social functioning. *Journal of Divorce and Remarriage*, 20: 105–122.
- Benkov, Laura** (1994). *Reinventing the Family: The Emerging Story of Lesbian and Gay Parents*. New York: Crown Publishers, Inc.
- Benkov, Laura** (1995). Lesbian and gay parents: From margin to center. *Journal of Feminist Family Therapy*, 7(1/2): 49–64.
- Bieber, Irving** (1969). Homosexuality. *American Journal of Nursing*, 69(12): 2637–2641.
- Blasius, Mark – Phelan, Shane** (1997). Gay liberation and lesbian feminism. In: Mark Blasius, Shane Phelan (Eds.), *We Are Everywhere: A Historical Sourcebook of Gay and Lesbian Politics* (377–379). New York: Routledge.
- Boggis, Terry** (2001). Affording our families: Class issues in family formation. In: Mary Bernstein, Renate Reimann (Eds.), *Queer Families, Queer Politics: Challenging Culture and the State* (175–181). New York: Columbia University Press.

- Breheeny, Mary – Stephens, Christine** (2007). Irreconcilable differences: Health professionals' constructions of adolescence and motherhood. *Social Science & Medicine*, 64(1): 112–124.
- Brewaeys, Anne – Ponjaert, I. – Van Hall, E. V. – Golombok, Susan** (1997). Donor insemination: Child development and family functioning in lesbian mother families. *Human Reproduction*, 12: 1349–1359.
- Calhoun, Cheshire** (1997). Family outlaws: Rethinking the connections between feminism, lesbianism and the family. In: Hilde Lindemann Nelson (Ed.), *Feminism and Families* (131–150). New York: Routledge.
- Cameron, Paul** (1999). Homosexual parents: Testing 'common sense' – A literature review emphasizing the Golombok and Tasker longitudinal study of lesbians' children. *Psychological Reports*, 85: 282–322.
- Cameron, Paul – Cameron, Kirk – Landess, Thomas** (1996). Errors by the American Psychiatric Association, The American Psychological Association, and The National Education Association in representing homosexuality in Amicus Briefs about Amendment 2 to the U.S. Supreme Court. *Psychological Reports*, 79: 383–404.
- Chan, Raymond W. – Raboy, Barbara – Patterson, Charlotte J.** (1998). Psychosocial adjustment among children conceived via donor insemination by lesbian and heterosexual mothers. *Child Development*, 69(2): 443–457.
- Clarke, Victoria** (2000). 'Stereotype, attack and stigmatize those who disagree': Employing scientific rhetoric in debates about lesbian and gay parenting. *Feminism & Psychology*, 10(1): 152–159.
- Clarke, Victoria** (2001). What about the children? Arguments against lesbian and gay parenting. *Women's Studies International Forum*, 24(5): 555–570.
- Clarke, Victoria** (2002). Sameness and difference in research on lesbian parenting. *Journal of Community & Applied Social Psychology*, 12: 210–222.
- Clarke, Victoria** (2002). Resistance and normalisation in the construction of lesbian and gay families: A discursive analysis. In: Adrian Coyle & Celia Kitzinger (Eds.), *Lesbian and Gay Psychology: New Perspectives* (98–118). Oxford: BPS Blackwell.
- Clarke, Victoria** (2005). Feminist perspectives on lesbian parenting: A review of the literature 1972–2002. *Psychology of Women Section Review*, 7(2): 11–23.
- Clarke, Victoria** (2006). 'Gay men, gay men and more gay men': Traditional, liberal and critical perspectives on male role models in lesbian families. *Lesbian & Gay Psychology Review*, 7(1): 19–35.
- Clarke, Victoria – Kitzinger, Celia** (2004). Lesbian and gay parents on talk shows: Resistance or collusion in heterosexism. *Qualitative Research in Psychology*, 1(3): 195–217.

- Clarke, Victoria – Kitzinger, Celia** (2005). 'We're not living on planet lesbian': Constructions of male role models in debates about lesbian families. *Sexualities*, 8(2): 137–152.
- Clarke, Victoria, Kitzinger, Celia – Potter, Jonathan** (2004). 'Kids are just cruel anyway': Lesbian and gay parents talk about homophobic bullying. *British Journal of Social Psychology*, 43(4): 531–550.
- Cooper, Davina – Herman, Didi** (1995). Getting 'the family right': Legislating heterosexuality in Britain, 1986–91. In Didi Herman & Carl Stychin (Eds.), *Legal Inversions: Lesbians, Gay Men, and the Politics of Law* (162–179). Philadelphia, PA: Temple University Press.
- Cromby, John – Nightingale, David J.** (1999). What's wrong with social constructionism? In David J. Nightingale, John Cromby (Eds.), *Social Constructionist Psychology: A Critical Analysis of Theory and Practice* (1–19). Buckingham: Open University Press.
- D'Augelli, Anthony** (2002). The cutting edges of lesbian and gay psychology. In: Adrian Coyle, Celia Kitzinger (Eds.), *Lesbian and Gay Psychology: New Perspectives* (xiii–xvi). Oxford: BPS Blackwell.
- Elvin-Nowak, Ylva – Thomsson, Heléne** (2001). Motherhood as idea and practice: A discursive understanding of employed mothers in Sweden. *Gender & Society*, 15(3): 407–428.
- Faderman, Lillian** (1980). *Surpassing the Love of Men: Romantic Friendship and Love Between Women from the Renaissance to the Present*. London: Junction Books.
- Fitzgerald, Bridget** (1999). Children of lesbian and gay parents: A review of the literature. *Marriage & Family Review*, 29(1): 57–75.
- Flaks, David K. – Ficher, Ilda – Masterpasqua, Frank – Joseph, Gregory** (1995). Lesbians choosing motherhood: A comparative study of lesbian and heterosexual parents and their children. *Developmental Psychology*, 31(1): 105–114.
- Gabb, Jacqui** (2004). Critical differentials: Querying the contrarities between research on lesbian parent families. *Sexualities*, 7(2): 171–187.
- Gartrell, Nanette – Hamilton, Jean – Banks, Amy – Mosbacher, Dee – Reed, Nancy – Sparks, Caroline H.** et al. (1996). The national lesbian family study: 1. Interviews with prospective mothers. *American Journal of Orthopsychiatry*, 66(2): 272–281.
- Golombok, Susan – Spencer, Ann – Rutter, Michael** (1983). Children in lesbian and single-parent households: Psychosexual and psychiatric appraisal. *Journal of Child Psychology and Psychiatry*, 24: 551–572.
- Golombok, Susan – Tasker, Fiona** (1994). Children in lesbian and gay families: Theories and evidence. *Annual Review of Sex Research*, 5: 73–100.

- Golombok, Susan – Tasker, Fiona** (1996). Do parents influence the sexual orientation of their children? Findings from a longitudinal study of lesbian families. *Developmental Psychology*, 32(1): 3–11.
- Golombok, Susan, & Tasker, Fiona** (1997). Children in lesbian and gay families: Theories and evidence. In: Jess Wells (Ed.), *Lesbians Raising Sons: An Anthology* (158–187). Los Angeles: Alyson Books. Originally published in 1994.
- Green, Richard** (1978). Sexual identity of 37 children raised by homosexual or transsexual parents. *American Journal of Psychiatry*, 135: 692–697.
- Green, Richard – Barclay Mandel, Jane – Hotvedt, Mary E. – Gray, James – Smith, Laurel** (1986). Lesbian mothers and their children: A comparison with solo parent heterosexual mothers and their children. *Archives of Sexual Behavior*, 15(2): 167–184.
- Green, G. Dorsey – Bozett, Frederick W.** (1991). Lesbian mothers and gay fathers. In: John. C. Gonsiorek & James D. Weinrich (Eds.), *Homosexuality: Research Implications for Public Policy* (197–214). London: Sage.
- Hanscombe, Gillian E. – Forster, Jackie** (1981). *Rocking the Cradle. Lesbian Mothers: A Challenge in Family Living*. Boston: Alyson Publications.
- Harne, Lynne** (1984). Lesbian custody and the new myth of the father. *Trouble and Strife*, 3: 12–15.
- Harne, Lynne – Rights of Women** (1997). *Valued Families: The Lesbian Mothers' Legal Handbook*, 2nd ed. London: The Women's Press.
- Havelock Ellis, Henry** (1897). *Studies in the Psychology of Sex, Vol 1: Sexual Inversion*. Philadelphia: F. A. Davis Co., 1901.
- Herrington, B.S.** (1979). Children of lesbians developmentally typical. *Psychiatric News*, October, 20–22.
- Hicks, Stephen** (2003). The Christian right and homophobic discourse: A response to 'evidence' that lesbian and gay parenting damages children. *Sociological Research Online*, 8(4). <http://www.socresonline.org.uk/8/4/hicks.html>
- Hicks, Stephen** (2005). Bad for kids? Responding to the 'very ideal of difference' in research on lesbian and gay parents. *Sexualities*, 8(2): 153–168.
- Hoeffler, Beverly** (1981). Children's acquisition of sex-role behavior in lesbian mother families. *American Journal of Orthopsychiatry*, 51(3): 536–543.
- Human Behavior** (1976). A new look at lesbian mothers. *Human Behavior*, August, 60–61.
- Javaid, Ghazala Afzal** (1983). The sexual development of the adolescent daughter of a homosexual mother. *Journal of the American Academy of Child Psychiatry*, 22(2): 196–201.
- Jeffreys, Sheila** (1985). *The Spinster and Her Enemies: Feminism and Sexuality, 1880–1930*. London: Routledge.

- Kahn, Karen** (1995). The politics of family. In: Karen Kahn (Ed.), *Frontline Feminism, 1975–1995: Essays from Sojourner's First 20 Years* (132–137). San Francisco, CA: Aunt Lute Books.
- Kenyon, F. E.** (1970.). Homosexuality in the female. *British Journal of Hospital Medicine*, February, 183–206.
- Kessler, Suzanne J. – McKenna, Wendy** (1978). *Gender: An Ethnomethodological Approach*. New York: John Wiley.
- Kirkpatrick, Martha** (1982). Lesbian mother families. *Psychiatric Annals*, 12: 842–848.
- Kitzinger, Celia** (1987). *The Social Construction of Lesbianism*. London: Sage.
- Malone, Kareen – Cleary, Rosemary** (2002). (De)sexing the family: Theorizing the social science of lesbian families. *Feminist Theory*, 3: 271–293.
- McLeod, Andrew – Crawford, Isaiah** (1998). The postmodern family: An examination of the psychosocial and legal perspectives of gay and lesbian parenting. In: Gregory M. Herek (Ed.), *Stigma and Sexual orientation: Understanding Prejudice Against Lesbians, Gay Men, and Bisexuals* (211–222). Thousand Oaks, CA: Sage.
- McNeill, Kevin F. – Rienzi, Beth M. – Kposowa, Augustine** (1998). Families and parenting: A comparison of lesbian and heterosexual mothers. *Psychological Reports*, 82: 59–62.
- Millbank, Jenni** (1992). Lesbian mothers, gay fathers: Sameness and difference. *Australian Gay and Lesbian Law Journal*, 2: 21–40.
- Miller, Judith Ann – Jacobsen, R. Brooke – Bigner, Jerry J.** (1982). The child's home environment for lesbian vs. heterosexual mothers: A neglected areas of research. *Journal of Homosexuality*, 7(1): 49–56.
- Mitchell, Valory** (1995). Two moms: The contribution of the planned lesbian family to the deconstruction of gendered parenting. *Journal of Feminist Family Therapy*, 7(3/4): 47–63.
- Morgan, Patricia** (2002). *Children as trophies? Examining the evidence on same-sex parenting*. Newcastle-upon-Tyne: The Christian Institute.
- Mucklow, Bonnie M. – Phelan, Gladys K.** (1979). Lesbian and traditional mothers' responses to adult response to child behavior and self-concept. *Psychological Reports*, 44, 880–882.
- Osman, Shelomo** (1972). My stepfather is a she. *Family Process*, 11: 209–218.
- Parker, Ian** (1992). *Discourse Dynamics: A Critical Analysis for Social and Individual Psychology*. London: Routledge.
- Patterson, Charlotte J.** (1992). Children of lesbian and gay parents. *Child Development*, 63: 1025–1042.

- Patterson, Charlotte J.** (1994). Children of the lesbian baby boom: Behavioral adjustments, self-concepts, and sex-role identity. In: Beverly Greene, Gregory M. Herek (Eds.), *Lesbian and Gay Psychology: Theory, Research, and Clinical Applications* (156–175). Thousand Oaks, CA: Sage.
- Patterson, Charlotte J.** (1995). Families of the lesbian baby boom: Parents' Division of Labor and Children's Adjustment. *Developmental Psychology*, 31(1): 115–125.
- Pihama, Leonie** (1998). Reconstructing meanings of family: Lesbian/gay whānau and families in Aotearoa. In: Vivienne Adair & Robyn Dixon (Eds.), *The Family in Aotearoa New Zealand* (179–207). Auckland, New Zealand: Longman.
- Pollack, Sandra** (1987). Lesbian mothers: A lesbian-feminist perspective on research. In: Sandra Pollack & Jeanne Vaughn (Eds.), *Politics of the Heart: A Lesbian Parenting Anthology* (316–324). Ithaca, NY: Firebrand Books.
- Pollack, Sandra – Vaughn, Jeanne** (Eds.) (1987). *A Lesbian Parenting Anthology*. Ithaca, NY: Firebrand Books.
- Rand, Catherine -- Graham, Dee L. – Rawlings, Edna I.** (1982). Psychological health and factors the court seeks to control in lesbian mother custody trials. *Journal of Homosexuality*, 8(1): 27–39.
- Richardson, Diane** (1978). Do lesbians make good parents? *Community Care*, 224: 16–17.
- Richardson, Diane** (1981). Theoretical perspectives on homosexuality. In: John Hart & Diane Richardson (Eds.), *The Theory and Practice of Homosexuality* (5–37). London: Routledge & Kegan Paul.
- Richardson, Diane** (2000). Constructing sexual citizenship: Theorising sexual rights. *Critical Social Policy*, 20(1): 105–135.
- Riggs, Damien W.** (2005). 'Proving the case': Psychology, subjectivity and representations of lesbian and gay parents in the media. In: Laura Castañeda, Shannon B. Campbell (Eds.), *News and Sexuality: Media Portraits of Diversity* (235–255). London: Sage.
- Riggs, Damien W.** (Ed.) (2006). Lesbian, gay, polyamorous and queer families. *Lesbian & Gay Psychology Review*, 7(1) Special Issue.
- Rights of Women Lesbian Custody Group** (1986). *Lesbian Mother's Legal Handbook*. London: The Women's Press.
- Romm, Mary E.** (1965). Sexuality and homosexuality in women. In: Judd Marmor (Ed.), *Sexual Inversion: The Multiple Roots of Homosexuality* (284–299). New York: Basic Books.
- Ruehl, Sonja** (1982). Inverts and experts: Radclyffe Hall and the Lesbian Identity. In: Rosalind Brunt, Caroline Rowan (Eds.), *Feminism, Culture and Politics* (15–36). London: Lawrence and Wishart.
- Smith, Anna Marie** (1994). *New Right Discourse on Race and Sexuality: Britain, 1968–1990*. Cambridge: Cambridge University Press.

- Socarides, Charles** (1965). Female homosexuality. In: Ralph Slovenko (Ed.), *Sexual Behavior and the Law* (462–477). Springfield, IL: Charles C. Thomas.
- Stacey, Judith – Biblarz, Timothy J.** (2001). (How) does the sexual orientation of parents matter? *American Sociological Review*, 66: 159–183.
- Stephens, Eleanor** (1982). Out of the closets into the courts. In: Marsha Row (Ed.), *Spare Rib Reader: 100 Issues of Women's Liberation* (91–98). Middlesex: Penguin Books.
- Stonewall** (2006). Countries that recognise or proposed to recognise same-sex relationships [On-line]. Retrieved from the World Wide Web on June 13, 2006: http://www.stonewall.org.uk/information_bank/partnership/international/137.asp#3
- Tasker, Fiona – Golombok, Susan** (1995). Adults raised as children in lesbian families. *American Journal of Orthopsychiatry*, 65(2): 203–215.
- Tasker, Fiona – Golombok, Susan** (1998). The role of co-mothers in planned lesbian-led families. *Journal of Lesbian Studies*, 2(4): 49–68.
- Terry, Jennifer** (1999). *An American Obsession: Science, Medicine, and Homosexuality in Modern Society*. Chicago, IL: University of Chicago Press.
- Victor, Sherri B. – Fish, Marian C.** (1995). Lesbian mothers and their children: A review for school psychologists. *School Psychology Review*, 24(3): 456–479.
- von Krafft-Ebing, Richard** (1886). *Psychopathia Sexualis: A Medico-Forensic Study*. New York: Putnam's, 1965.
- Wainwright, Jennifer L. – Russell, Stephen T. – Patterson, Charlotte J.** (2004). Psychosocial adjustment, school outcomes, and romantic relationships of adolescents with same-sex parents. *Child Development*, 76(6): 1886–1898.
- Wardle, Lynn D.** (1997). The potential impact of homosexual parenting on children. *University of Illinois Law Review*, 3: 833–920.
- Weeks, Ruth B. – Derdeyn, Andre P. – Langman, Martha** (1975). Two cases of children of homosexuals. *Child Psychiatry and Human Development*, 6(1): 26–32.
- Willig, Carla** (1999). Beyond appearances: A critical realist approach to social constructionist work in psychology. In: David Nightingale & John Cromby (Eds.), *Psychology and Social Constructionism: A Critical Analysis of Theory and Practice* (37–51). Buckingham: Open University Press.
- Woollett, Anne – Phoenix, Ann – Lloyd, Eva** (Eds.) (1991). *Motherhood: Meanings, Practices and Ideologies*. London: Sage.